

развития их содержания, то личная свобода должна рассматриваться как высшая социальная ценность и принцип, который служит критерием человеческого прогресса, особенно в области государственно-правовых реформ^{1/9/}.

Ограничение свободы личности трактуется, как способ защиты правопослушных граждан от возможного причинения вреда, от различного рода посягательств, а также как гарантия в механизме обеспечения прав и свобод граждан.

Право на жизнь – является одним из главных прав человека. Как бы ни важны были другие права, все они утрачивают смысл и значение в случае гибели человека. Согласно Пакту о гражданских и политических правах человека может быть лишен жизни на законных основаниях – в результате применения к нему меры наказания в виде смертной казни. Одновременно возможность применения к человеку смертной казни оговорена целым рядом принципиальных условий. Смертные приговоры могут выноситься только за самые тяжкие преступления в соответствии с законом, который действовал во время совершения преступлений; это наказание может осуществляться только во исполнение окончательного приговора, вынесенного компетентным судом, каждый, кто приговорен к смертной казни, имеет право просить о помиловании или смягчении приговора; смертный приговор не выносится за преступления, совершенные лицами моложе 18 лет, и не приводится в исполнение в отношении беременных женщин.

Таким образом, ограничения, которые могут быть осуществлены в отношении права на жизнь, следует признать исключительными и не влияющими в целом на характеристику права на жизнь как права абсолютного.

Генеральной Ассамблеей ООН в 1989 г. был принят второй Факультативный протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах, который предусматривает упразднение смертной казни. Отмена смертной казни связана с принятием в 1983 г. шестого Протокола к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод.

Последние годы XX столетия внесли серьезные изменения в глобальные тенденции применения смертной казни. Начиная с 1990г. смертную казнь отменили свыше 30 стран. 1998–2000 гг. в известной мере стали переломными в мировом аболиционистском движении.

1. См. напр.: Алексеев С.С. *Права человека как институт естественного и позитивного права* // *Права человека. История, теория и практика: Учеб. Пос. / Отв. Ред. Б.Л. Назаров. М., 1995. С. 149; Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации Учебник. 2-е изд., изм. и доп. М., 1999. С. 261;*
2. См., напр.: Бахрах Д.Н. *Индивидуальные субъекты административного права* // *Государство и право. 1994. № 3. С. 18;*
3. Леонх П.А. *Проблема прав человека в современной идеологической борьбе* // *Реализация прав граждан в условиях развитого социализма ... С. 244*
4. *Большой юридический словарь*. С. 2, 514; *Юридический энциклопедический словарь* / Гл. ред. А.Я. Сухарев. 2-е доп. изд. М. 1987. С. 9
5. *Юридический энциклопедический словарь.. С. 299.*
6. Бахин С.В. *О классификации прав человека, провозглашенных в международных соглашениях* // *Правоведение. 1991. № 2*
7. Малько А.В. *Правовые ограничения: от отраслевого понимания к теоретическому.*
8. *Гуманность – и при наказании* // *Юридическая газета, от 20.10 2003г., № 194 (928)*
9. *Конституция Республики Казахстан. Научно-правовой комментарий / Под ред. Г.С. Сапаралиева. Изд. 2-е, испр. и доп. – Алматы: Жеты жарғы, 2004.*

Мәуленов Д. Б.

Ар - намыс және қадір - қасиет ұғымының мәселелері

Қазіргі қоғамымызда жалпы адами құндылықтар, жалпы адамдық мүдделер алдығы қатардағы маньзды мәселе екені даусыз. Сол себепті бүгінгі күні ар - намыс және қадір - қасиет сияқты құндылықтарды зерттеу қажеттігі айқын.

Әр индивидке, жеке тұлғаға ар - намыс, қадір - қасиет сияқты құндылықтар тән. Ар - намыс пен қадір - қасиет категориялары адамды қоғамдық жоғары құндылық ретінде анықтайды.

Сонау ежелгі Греция мен Римде ар-намыс, қадір - қасиет категориялары тұлғаны құрметтеумен сабақтасып жатты. Бізге жеткен қайнар - көздерге жүтінсек, Грецияда әр адам қоғамдық пікірге қатты назар аударған. Адамдардың мінез-құлқына қоғамдық пікір мен қоғамдық пікір туралы идея үлкен әсер етіп отырған. Міне сол себепті гректерде ішкі ар-намыс жоғары ұмтылу мен ерліктің импульсі болған. Зерттеушілер айтуы бойынша ар-намысқа ұмтылу ұлы істердің маңыздысы, басты факторларының бірі, негізгісі болған. Көп зерттеушілердің ойы бойынша гректерде қарғыс, ар-намысты жоғалту қорқынышының күші заңдардан басым болды. Римде де этикалық таразыда заңдардан ар-намыс салмақтырақ, ауыр болғаны анық.

Ар-намыс әр дәуір және халықтар ұлы ойшыл, саясаткер, қайраткер, пәлсапашылары этикасында көрнекті рөл атқарған. Мысалға алар болсақ, ар-намысқа Греция ұлы пәлсапашылары Платон мен Аристотельдің де өз көзқарастары болды.

Платон айтуы бойынша, ар-намыс құқықпен тығыз байланысты. Ар-намысты жоғалту құқықтардан айыруға әкелуі тиіс. Платон бойынша, кез-келген ар-намыс негізі-идеяға ұмтылыс. Аристотельге келсек, ол ар-намысты ішкі, сыртқы құндылықтар ішінде ең жоғарғысы дейді. Өйткені, ол адамға өзінің жоғарлығын мойындатады.

Сонымен жоғарыда айтылған пәлсапалық - құқықтық ой-көзқарастарды топтап, ой елігінен өткізсек, ар-намыс ұлы күш, үлкен билік көзі екенін түсінеміз.

Ар-намыс, қадір-қасиет мазмұны бойынша өте бай және кең. Оларды құлықтық сана саласында (сезім, түсінік ретінде) және этика сферасында (моральдік категория ретінде) қарастыруға болады [1, 94-96 б.]. Ар-намыс, қадір-қасиет белгілі бағыттылыққа ие. Олардың объектісі ретінде, тар мағынада, адам, адамдар тобы немесе ұжым, немесе кең ауқымда ұлт, тап болады [1, 95 б.].

Азаматтың ар-намыс, қадір-қасиет түсінігін қалыптастыратын қатынастар сферасы заңды тұлғаның ар-намысы, қадір-қасиеті белгілерін қалыптастыратын қатынастардан кеңірек. Яғни, адами, ұлттық, кәсіби, әйелдік және ер адамдық тұлға қадір-қасиеті түсініктері бар. Олардың арасында адами қадір-қасиет идеясы ортатық орынға ие, адамды жоғарғы қоғамдық құндылық ретінде тану маңызды, басты орында.

Бұл идеяны жүзеге асыру қоғамның гуманистік негіздерінің және құлықтық денсаулығының дәлелі болып табылады. Адами қадір-қасиетті сыйлау, кепілдеу, қорғау - адамның негізгі өмірлік құқықтарын сыйлау және қорғауды, оның жағымды өмір жағдайларын жасауды, оған жоғарғы құндылық ретінде қарауды білдіреді.

Стремякова И. түсініктемесіне сүйенсек, ар-намыс және қадір-қасиет сезімі - моральдік сезім. А.Луначарский айтуы бойынша, ар-намысы бар адам - импульсивті тұлға емес. Ол өз сезімдерін басшылыққа алмайды. Ар-намысты адам керісінше денсаулығы мықты, ақылды, көңілді, сыйлы моральді тұлға.

Ар-намыс түсінігінің басын ашқанда екі тұрғыдан қарастыру қажет: объективті және субъективті, жеке. Ар-намыс - мұның өзі қоғамдық мойындаудың бағасы және өз беделін сақтауға ұмтылыс. Оның мазмұны әлеуметтік болып табылады, яғни жеке адамға қатысты емес, қайта құндылық қағидаларға қатысты болып табылады.

Бұл орайда өіндік бағалау және бағалаудың өзара қарым-қатынасында неғұрлым айқын көрінетін ар-намыстың әлеуметтік және жеке сәттерінің арақатынасы жөнінде айтуға болады. Индивид қызметінің ұжым, қоғам берген түрлі бағасы, оның жақсы қасиеттерінің және еңбегінің мойындалуын ол объективті жағдай ретінде қабылдайды. Бұл жағынан келгенде ар-намыс этикалық құндылық болып есептеледі.

Осы көрсетілген алғышарттарға сүйене отырып, ар-намысты ең әуелі қоғамнан жеке адамға бағытталған бағалау категориясы ретінде көрінеді деп қорытынды жасауға болады.

Кейбір пәлсапашылар, сонымен бірге бірқатар заңгерлер ар-намыс және қадір-қасиет ұғымдарын бірлікте қарайды. Мысалы Е.Г.Федоренко өзінің еңбегінде ар-намыс ұғымын былайша сипаттайды: «Ар-намыс категориясы адамның жеке қадір-қасиетін, өзінің қоғамдық кісілік келбетін, сондай-ақ қоғам тарапынан мойындалуын білдіреді» [2, 155 б.].

Егер ар-намыстың субъективті, жеке жағын алатын болсақ, ол адамның өз әрекетін бағалай білу қабілетімен, қоғамда намыссыздық деп бағаланатын эгоистік, адамгершілікке жатпайтын ұмтылыстары мен пайғылдарын тоқтата білумен және оның осы қоғамда қалыптасқан моральдік нормаларға, ережелер мен талаптарға сай әрекет ете білу қабілетімен өлшенеді. Егер қоғамның моральдік идеялары адамның ішкі сеніміне айналса, - деп жазады И.Стремякова - онда олар құқықтық тәртібінің тетігі, мотиві, ішкі қозғаушы күші бола отырып, жеке сипатқа ие болады. Осылайша әлеуметтік жағдайдан, жеке жағдайға көседі. Адамның өзінің қоғамдық сезінуі ол өзінің

құлықтық қызметінде, іс-әрекетінде және күнделікті тіршілігінде басшылыққа ала бастаған ішкі мотиві бола бастайды.

Ар-намыс жеке адамды этикалық тұрғыдан бағалау, өздігінен туындайтын, оған деген құрмет сезімін білдіреді және өзіне, және оны бағалайтын кісінің пікіріне қатысты болады.

Пәлсапашы Т.Липпе ішкі және сыртқы ар-намыс түрлері бір-бірімен қарама-қайшылықта деп есептейді. «Менің ар-намысым, - деп жазады ол, - тек менің ар-намысым бола алады. Басқа кісілер менің ар-намысым бар екендігін деп мойындағанымен, маған оны беруге қауқарсыз. Басқаша айтқанда маған менің тобымның ар-намысының берілуі мүмкін емес. Менің тобымның кісілерінен маған деген құрметі яки менің тобыма көрсетілетін құрмет те, егер менің өз басымда болмаған жағдайда маған ар-намыс болып есептелмейді». Т.Липпе ар-намыстың сыртқы түріне көбірек мән бергенімен жеке ар-намыс ешбір объективті жағдайлармен белгілене алмайды және адамдардың пікіріне қатысты емес есептейді.

Ар-намыс - белгілі азаматқа берілген әлеуметтік баға. Ар-намыс - объективті қоғамдық қасиет. Ар-намыс тарихи категория болып табылады, өйткені, ол адамзат қоғамымен бірге пайда болған. Сондықтан да бұл қоғам да, жеке тұлға да осынау құлықтық категорияны жоққа шығара алмайды. Яғни, адамдар қауымы бар кезде оның жеке мүшелері төңірегінде адамдар тарапынан белгілі деңгейге бағалауға тап болады.

Азаматтың мемлекеттік тарапынан берілетін сыртқы ар-намысты да пайдаланатынын да атап өткен жөн. Мемлекет тарапынан құрметтеуге нақты азамат, сондай-ақ жалпы азаматтар лайық болады. Мемлекет әрбір жеке адамды этикалық тұрғыдан бағалай алмайды. Міне сондықтан да мемлекеттің бағалауы алдында азаматтардың бәрі бірдей. Бұл ретте ешкім де өзінің жеке ерекшеліктері бойынша артықшылықтарды пайдалана алмайды. Мемлекеттің азаматтарға көрсететін құрметінің дәрежесі жөніндегі мәселе негізгі заңда - Конституцияда шешіледі. Әдетте әрбір мемлекетте оның деңгейі әртүрлі.

Сондай-ақ, мемлекеттің түрлі тарихи кезеңдерінде де азаматтарға көрсетілетін құрметтің дәрежесінің деңгейі де әртүрлі. Азаматқа көрсетілетін осы құрметтің деңгейімен сол мемлекеттің адамдарға, тұтас алғанда өз халқына деген көзқарас жөнінде ұғым қалыптастыруға болады.

Қоғамда белгілі бір адамның әлеуметтік бағасы болып табылатын ар-намыспен бірге қадір-қасиет категориясы да бар, ол осынау әлеуметтік бағаның оны жеткізушінің санасындағы көрінісі болып табылады. Басқаша айтқанда, қадір-қасиет - бұл оның қоғамның бағалауына негізделген жеке адамның өзіндік бағалауы. Ар-намыс пен қадір-қасиеттің мұндай тығыз байланысы табиғи және барынша түсінікті. Өйткені, адам белгілі бір ұжымда, тұтас алғанда қоғамда тіршілік ете отырып, сол қоғамның, ұжымның оған беретін бағасымен, бағалаумен санаспай тұра алмайды.

Осы қоғамдық бағалаудың өсерімен нақты индивид ретінде адамның санасында белгілі бір қоғамның мүшесі ретінде өзі туралы, өзінің орны туралы және ұжым үшін, қоғам үшін өзінің орны мен мәні жөніндегі түсінік қалыптасады.

Қадір-қасиеттің мағыналы жағы көп ғалымдардың пікірінше өзінің толық көрінісін және негізделуін Кант этикасынан алады. Ол былай деп жазды: «Мақсаттар патшалығында бәрінің де бағасы немесе қадір-қасиеті бар».

Кант пікірі бойынша, қадір-қасиет ішкі салыстырмалы құндылық болып табылады, ал қадір-қасиеті бар нәрсе кез-келген бағалаудан жоғары тұрады және ешбір теңдесі болмайды. Адам қадір-қасиетін Канттың айқындауы өзінің абстрактілік формасына қарамастан, теориялық тұрғыдан алғанда барынша мазмұнды.

Франсуздың ағартушы-демократтары адамның қадір-қасиетін, оның табиғи құқықтарын қамтамасыз етумен тікелей байланыстырады және еркіндікті, адамның қадір-қасиетін сақтау мен дамытудың қажетті шарты ретінде қарастырады.

«Өз еркіндігінен бас тарту, - деп жазады Ж.-Ж. Руссо, - бұл барлық адамдық қасиеттерден, адам құқынан, тіпті оның міндеттерінен бас тарту деген сөз.»[3]

Адамның қадір-қасиеті категориясы гуманизмнің негізгі ұғымдарының бірі болып табылады. Ол бірқатар маңызға ие болады, атап айтқанда, адамның жалпы бағасы, белгілі бір адамдар қауымының немесе әлеуметтік топ өкілінің бағасы, өзіндік қадір-қасиет сезімі және сезінуі, өзінің маңыздылығының сыртқы көрінісі, өзіне деген құрметі.

Кез-келген адамның қадір-қасиеті атап айтқанда, қоғамның қажеттілігі тұрғысынан қарағанда бағалы деп саналатын адамның рухани және дене қасиеттерімен өлшенеді. Озара табиғи бірлікте осынау жеке қасиеттер кісінің жеке қадір-қасиеті болып есептеледі.

Алайда адам оның жеке қасиеттеріне, әлеуметтік жағдайына, кәсіби бейімділігіне қатыссыз белгілі бір бағаға, құндылыққа ие болады. Мұндай құндылықтарға адамның қадір-қасиеті жатады. Ол жалпы адамзаттың және әрбір индивидтің бағасын белгілейтін тектік ұғымы болып табылады.

Қадір-қасиет, ар-намыс тәрізді өзінің бойына әлеуметтік және жекелей қасиеттерді жинақтайды. Оның әлеуметтік сипаты, моральдік құндылығы және жеке адамның қоғамға пайдалы қасиеті тәрізді қадір-қасиет нақты өмірдегі қоғамдық қатынастармен айқындалады және белгілі дәрежеде адамның өзіне қатысты болмайды да. Бірақ бұл категория сонымен бірге өзіндік қадір-қасиеттің сезімі мен санасы ретінде де көрінеді. Қадір-қасиеттің мұндай субъективтік жақтары адамның өзінің моральдік бағасын және қоғамдық маңызын сезінуін және ойға түюін көрсетеді, олар қоғамдық қатынастармен байланысты және оларға байлаулы.

Жоғарыда айтылғандарға сүйеніп қадір-қасиет категориясы әлеуметтік және жеке, өзіндік қасиеттердің табиғи және диалектикалық бірлігі болып табылады деген қорытынды жасауға болады.

Ар-намыс пен қадір-қасиеттің тығыз байланыстылығын олардың негізінде құқықтық бырыңғай өлшемдер жағуының өзі дәлелдей түседі. Алайда, адамның қоғамдық бағалануы мен оның жеке өз бағасы арасында үзілмейтін байланыс болғанына қарамастан, ар-намыс пен қадір-қасиет арасында өзгешіліктер де бар. Ол өзгешіліктердің көрінетін жері мынау: ар-намыс объективті қоғамдық қасиет, алдыңғы қатардағы қадір-қасиет - субъективтік сөз, өзіндік баға.

Ар-намыс және қадір-қасиет категориялары бірі екіншісінен туындап жатады. Олар бірітұтас, бірақ үкәс емес. Олардың қоғам алдындағы еңбегі бірдей емес деген пікірмен келіспеуге болмайды. «Сондай-ақ кез-келген адамның ар-намысы мен қадір-қасиетінің мазмұны үнемі байып отырады, оның қоғамдық қызметі дамыған сайын өзгереді», - деген пікір де дұрыс. Сонымен қатар әр азаматтың өмірінің әртүрлі кезеңдеріндегі және жекелей азаматтардың ар-намысы мен қадір-қасиетінің мазмұнындағы мұндай айырмашылықтар олардың субъективті азаматтық құқындағы ар-намысы мен қадір-қасиетінің көлемі мен мазмұнында әсер етпейді. Ар-намыс пен қадір-қасиеттің іргетасының мықтылығы индивидтің, тәрбиенің даму деңгейіне, құқықтық санасының қалыптасуына, белгілі бір өмірлік позициясының жасалуына, қалыптасуына, өзін-өзі көрсете білуіне байланысты болады.

Қорытындылай келе, ар-намыс және қадір-қасиетке төмендегі анықтама береміз:

Ар-намыс - қоғамның тұлғаны әлеуметтік маңызды бағалауы, оңды бағасы, азаматтың рухани, әлеуметтік қасиеттерінің белгілі мөлшері /4/. Қадір-қасиет дегеніміз - азаматтың өзінің қоғамдық маңызын, дүниетанымын, қабілеттерін, жеке қасиеттерін іштей өзін - өзі бағалауы.

1. Стремляков И. *Честь и достоинство - категории марксистской этики*. М., 1965.

2. Федоренко Е.Г. *Основы марксистско - ленинской этики*. Киев, 1965, 155 бет.

3. Руссо Ж.-Ж. *Об общественном договоре*. М., 1938, 8 бет.

4. Анисамов А.Л. *Честь, достоинство, деловая репутация. гражданско - правовая защита*. М., 1994, 6 бет.

Article is devoted for certain notion of honor and dignity. Author analyzed philosophic and law views on this particular topic.

Статья посвящена определению понятия чести и достоинства. Автором проведен анализ философско - правовых взглядов по данному вопросу.

Рамазанова А.С.

Понятие, сущность и место третейских судов в механизме защиты прав граждан и юридических лиц

Мировой судебной практике третейский суд известен как средство разрешения экономических споров давно. "Еще в глубокой древности для решения споров и важных для общины или племени вопросов выбирались мудрецы. Они заслушивали спорщиков и выносили окончательный вердикт. Позднее такой вариант решения конфликтов принял облик третейского суда, который наряду с судом присяжных работал, разбирая тяжбы.